

BÓDYNÉ MÁRKUS ROZÁLIA

HÁBORÚS ÉS POLGÁRHÁBORÚS KONFLIKTUSOK MEGJELENÍTÉSE ÚJABB NÉMET NYELVEN MEGJELENT GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALMI MUNKÁKBAN

Az irodalomtudós Klaus Doderer az ezredfordulón megjelent rövid írásában elismeréssel említette, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben a német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalmi művek egyre gyakrabban szóltak saját koruk vagy a közelmúlt nehéz társadalmi-politikai témáiról.¹ Míg az 1950-es évekig a fiatalok számára írott vagy ajánlott olvasmányok nagyobb része vagy egyáltalán nem a saját kora társadalmi viszonyait tükrözte, vagy a politikai propaganda eszköze volt,² addig a 60-as évek óta a német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom egyik meghatározó tendenciája a jelenkor felé fordulás, olyan módon, hogy az irodalmi művek a nehéz és konfliktusterhes témákkal kapcsolatos társadalmi párbeszéd résztvevőivé válnak.³ Így többek között a náciizmus és a második világháború eseményeinek a feldolgozása a német nyilvánosságnak nemcsak a felnőttek számára fenntartott fórumain zajlik a mai napig, hanem a gyermek- és ifjúsági irodalomban is, és a fiataloknak szóló német nyelvű irodalom jelentős része a mindenkori jelenkor aktuális problémáinak a tárgyalását is feladatának tekinti. Ezen témák közé tartozik a háború és béke problémaköre is.⁴

¹ Klaus DODERER, „Rückblicke und Ausblicke. Erfreuliches und Bedauerndes in der deutschsprachigen Kinder- und Jugendliteratur”, in *Wie geht's dem Frieden? Internationale Kinder- und Jugendliteratur zu Krieg und Vertreibung*, szerk. Hans Joachim NEUSCHÜTZ, Steffen PELTSCH, Frankfurt/Oder, Deutsch-Polnisches Literaturbüro Oderregion–Haus der Künste St. Spiritus, 2000, 41–42.

² Vö. például a második világháború előtti időszakra nézve: Julia HOFFMANN, „Das umkämpfte Kind: Kinder- und Jugendbücher als Waffen im Federkrieg 1933–1945”, *kids+media: Zeitschrift für Kinder- und Jugendmedienforschung*, 2. sz. (2013): 2–22.

³ Carsten GANSEL, *Moderne Kinder- und Jugendliteratur. Vorschläge für einen kompetenzorientierten Unterricht*, Berlin, Cornelsen, 2010, 105–110. A német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom 20. századi történetéhez lásd még: Winfried KAMINSKI, *Einführung in die Kinder- und Jugendliteratur. Literarische Phantasie und gesellschaftliche Wirklichkeit*, Weinheim – München, Juventa, 1998; *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur*, szerk. Günter LANGE, Baltmannsweiler, Schneider Verlag Hohengehren, 2000; Isa SCHIKORSKY, *Schnellkurs Kinder- und Jugendliteratur*, Köln, DuMont, 2003; *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, szerk. Reiner WILD, Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler, 2008.

⁴ E bevezető megállapítások elsősorban a német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomnak arra a részére vonatkoznak, amelyet németországi kiadók jelentettek meg. Ausztria és Svájc viszonyait kevésbé ismerem. A jelentős kiadók mindhárom országban a teljes német nyelvű térség olvasóközönsége számára dolgoznak, így a főbb tendenciák azonosak. Azonban éppen a náciizmushoz és a második világháború eseményeihez való viszonyulás természetesen eltérő a három német nyelvű országban. Eltérő geopolitikai helyzetük is (Svájc hagyományos politikai semlegessége, Ausztria nemzetközi megállapodásokon nyugvó semlegessége a második világháború óta) hozzájárul ahhoz, hogy a háborúkkal kapcsolatos nyilvános diskurzus eltérő jeget is mutat.

A háborús konfliktusok gyermek- és ifjúsági irodalmi feldolgozása terén a mai napig a nácizmus időszaka a legproduktívabb téma, a hitleri idő és a második világháború évről évre számos új ifjúsági irodalmi publikáció tárgya. Gabriele von Glasenapp 2013-ban azt konstataálta, hogy más háborús konfliktusok tárgyalása kapcsán a gyermek- és ifjúsági irodalom Németországban lényegében a nyilvánosság egyéb fórumain uralkodó téma-preferenciákat követi: általában azok a konfliktusok bukkannak fel gyermek- és ifjúsági irodalmi művek témáiként, amelyekről a médiában rendszeresen tudósítanak, és amikor az adott konfliktus iránti érdeklődés a nyilvánosság többi fórumain elhal, általában a gyermek- és ifjúsági irodalom is követi ezt a trendet.⁵ Az elmúlt évtized tapasztalatai nyomán hozzátehetjük, hogy a nagyszámú menekült befogadása, ami 2015 óta tart Németországban, változást hozott abban is, ahogy a gyermek- és ifjúsági irodalom a háborúkkal kapcsolatos társadalmi párbeszédben részt vesz. 2015 óta, a menekültek háborús vagy polgárháborús tapasztalatai révén e témák sokkal megfoghatóbban vannak jelen a társadalomban, míg azelőtt a háborús konfliktusokkal foglalkozó irodalmi művek sokkal inkább a médiából merített ismeretekből építkeztek. A menekültek jelenléte természetesen számos nehézséghez és irritációhoz vezet, ugyanakkor a megismerés és megértés olyan lehetőségeit is magában rejt, amelyek a médiatudósításokon alapuló véleményalkotás esetében nem adóttak.⁶

Gabriele von Glasenapp két alapvető módját különbözteti meg annak, ahogyan a nyilvános diskurzusokban és ezen belül az irodalomban a háború és béke témája megjelenhet. A hagyományosnak mondható, természetesen adódó viszonyulás, amely az irodalmi művek túlnyomó részére Glasenapp szerint a kezdetektől jellemző, a háborút az élet természetes velejárójának tekinti, a mindenkori saját közösség, illetve a „jó” oldalon állók győzelmeinek örül, a szembenállók áldozataiba és szenvedésébe nem gondol bele, a kegyetlenségeket csak a saját oldal érintettsége esetében ítéli el vagy ábrázolja egyáltalában kegyetlenségként. A másik viszonyulás a felvilágosodás gondolatvilágából ered. Mindenfajta háborút irracionális rossznak tekint, amelyet az észszerűsége alapuló kommunikációnak háttérbe kell szorítani. A felvilágosodás örökségét képviselő viszonyulás a konfliktusmegoldás békés, tárgyaláson és kompromisszumokon nyugvó módjait részesíti előnyben. Ez a gondolkodásmód, amelyre végső soron a nemzetközi jog rendszere is épül, a 18. század óta búvópatakként volt csak jelen a német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomban,⁷ a 20. század második felében

⁵ Gabriele von GLASENAPP, „Paradise Now oder die schmerzhaft Realität des Krieger. Zur Darstellung von Kriegen in der Kinder- und Jugendliteratur”, in *An allen Fronten. Kriege und politische Konflikte in Kinder- und Jugendmedien*, szerk. Ingrid TOMKOWIAK, Ute DETTMAR, Gabriele VON GLASENAPP, Caroline ROEDER, Zürich, Chronos, 2013, 20–21.

⁶ Lena BRUN, „'Und es wird gefährlich sein, einsam und fremd': Flucht in der Kinder- und Jugendliteratur”, *kids+media: Zeitschrift für Kinder- und Jugendmedienforschung*, 1. sz. (2021): 33–94.

⁷ Vö. *Das Kinderbuch erklärt den Krieg. Der Erste Weltkrieg in Kinder- und Jugendbüchern*, szerk. Carola POHLMANN, Friedrich C. HELLER, Staatsbibliothek zu Berlin, Berlin, 2014. (kiállítási katalógus) <https://blog.sbb.berlin/das-kinderbuch-erklart-den-krieg> (Utolsó letöltés: 2024. 07. 27.), *Indoktrination und Erziehung*

viszont a német nyelvű irodalomnak ebben a szegmensében meghatározóvá vált (eltekintve az NDK szovjet mintákat követő gyermek- és ifjúsági irodalmától).⁸

Az 1950-es évektől kezdve, kezdetben a szövetséges hatalmak nyomására és művelődéspolitikai elképzeléseinek megfelelően, a német ifjúsági irodalmi kánonból fokozatosan kikerültek azok a második, sőt részben az első világháború előttről származó, főként fiúknak szóló és változatlanul vagy apró változásokkal még a világháború utáni években is újra kiadott könyvek, füzetek, sorozatok és képregények, amelyek militáns szellemben íródtak, illetve más etnikumokkal szembeni előítéleteket szóltattak meg. A náciizmus történetével való szembenézés a 20. század második felében a német kultúra- és oktatáspolitikai egyik lényeges törekvésévé vált. Ezzel is összefügg, hogy a német nyilvánosság meghatározó része jelenleg is pacifista és antikolonista beállítottságú, és túlnyomórészt ez a szellemiség hatja át a gyermek- és ifjúsági irodalmi műveket is. Sőt, mint Gabriele von Glasenapp megalapította, a gyermek- és ifjúsági irodalomban megjelenő attitűdök az elmúlt 25 évben is következetes pacifizmust tükröztek, míg az 1999-es koszovói bevetés után, mely a Német Szövetségi Hadsereg első részvétele volt egy nemzetközi NATO-misszióban, a nyilvánosság más fórumain megjelentek a háborúk legitimitása mellett érvelő gondolatmenetek is.⁹ Oroszország 2022-ben kezdődött és ma is tartó agresszív háborúja Ukrajna ellen komoly fordulatot hozott Németországban a fegyveres konfliktusokkal kapcsolatos gondolkodásban és politikai döntésekben. Még nem világos, hogy ez a változás a gyermek- és ifjúsági irodalmi művek állásfoglalásaira is kihat-e majd. Ezt a közeljövő kutatásai mutathatják majd meg, és nagyban függ attól, hogy az orosz agresszió lezárul-e, és Oroszország nagyhatalmi törekvéseinek ez a perverz megnyilvánulása epizód marad-e, vagy ez és a hozzá hasonló eseménysorok meghatározzák-e majd a következő évtizedek történelmét.

A gyermek- és ifjúsági irodalmi profillal is rendelkező kiadók által alakított és egy kritikus szakmai nyilvánosság által kontrollált anyagok azonban töredékét jelentik csak azoknak az olvasmányoknak, amelyek a gyerekeket és a fiatalokat ténylegesen eléri. Egyrészt azért, mert a fiatal olvasók mindig hozzáférnek olyan olvasmányokhoz is, amelyeket nem nekik szántak, vagy amelyeket nekik kimondottan nem szántak, másrészt azért, mert növekszik azoknak a publikációknak a száma, amelyeket a szakirodalom a *crossover literature* vagy *all age literature* fogalmakkal ír körül. Ezeknek a szerzői arra törekednek, hogy írásaik több generáció számára is vonzóak legyenek, felnőttek és fiatal olvasók egyaránt megtalálják bennük azt, ami érdekli őket.¹⁰ A történeti jelenkor valós háborús konfliktusaival kapcso-

zum Krieg im Bilderbuch, Sammlung Ellen Schmitt-Radig München 69, Katalog 93, Frühjahr 2022, Münster, Antiquariat Winfried Geisenheyner Münster–Verlagsdruckerei Schmidt Neustadt an der Aisch, 2022.

⁸ von GLASENAPP, „Paradise...”, 22.

⁹ *Uo.*, 22–29.

¹⁰ Tobias KURWINKEL és Philipp SCHMERHEIM, szerk., *Handbuch Kinder- und Jugendliteratur*, Heidelberg–Berlin, J. B. Metzler/Springer, 2020, 9.

latos beszédmod szabályai ugyan ezekre a publikációkra is érvényesek, a távolabbi múltban, egzotikusnak ható világokban és fantasyvilágokban játszódó háborús történetekre azonban nem. Az európai felvilágosodás hagyományát folytató pacifista diskurzus csak egy kis szeletét képes áthatni azoknak az olvasmányoknak, amelyek az ifjúság háborúkkal kapcsolatos attitűdjeit alakítja. Ezen a kontrollált szeleten kívül a konfliktusmegoldás agresszív módjai és a háború mint hősiesség és kaland töretlen érdeklődéssel találkoznak, amit csak ritkán kísér racionális kritika vagy az áldozatok perspektívájának olyan bemutatása, amely a brutalitást riasztóvá tenné az olvasók számára. Mindez fokozottan érvényes a multimediális kínálatra, a filmekre, a számítógépes, illetve okos eszközökön játszható online játékokra, amelyekkel a gyerekek és fiatalok szabadidejük egyre nagyobb részét töltik.¹¹

Újabb gyermek- és ifjúsági irodalmi munkák

Az alábbiakban hat, 2000 és 2024 között megjelent művet ismertetek, amelyek központi témája a háború maga vagy a háborúk elől menekülő emberek sorsa. Elsősorban azt vizsgálom, milyen eszközökkel jelenítik meg a háborút és annak emberi sorsokra gyakorolt hatását. Kitérek arra a kérdésre is, hogy mit mondanak az ismertetett munkák arról: Miért vannak háborúk? Felteszik-e egyáltalán ezt a kérdést, adnak-e rá koherens választ, és ha igen, miben áll a válaszuk? Igazodva a mai európai gyermek- és ifjúsági irodalom ország- és nyelvi határokon átívelő nemzetközi jellegéhez, német nyelvre fordított munkákat éppúgy tekintetbe veszek, mint eredeti német nyelvűeket. A vizsgált munkák között három olyan van, amelynek eredeti nyelve nem német, hanem ukrán, angol és spanyol.

A válogatásban két olyan illusztrált gyermekkönyv szerepel, amelyekben a szövegek kisebb teret foglalnak el, mint a képek. José Jorge Letria és André Letria *A háború (A Guerra, Der Krieg)* című könyve Lisszabonban 2018-ban, a svájci Midas Kiadónál pedig 2022-ben jelent meg. Romana Romanyschyn és Andrij Lessiw *Amikor a háború Rondóba jött (Als der Krieg nach Rondo kam)* című könyve ukrán nyelven 2015-ben jelent meg Lvivben, németül pedig 2022-ben a hildesheimi Gerstenberg Kiadónál. Az igényes illusztrációk művészi színvonala és a szövegek aforisztikus és parabolisztikus jellege miatt elmondható, hogy – bár mindkét művet kimondottan gyermekkönyvként hirdetik és ajánlják – felnőtteket is megfoghatnak és foglalkoztathatnak. A háború mindkét könyv szövegében olyan megszemélyesített, ugyanakkor megfoghatatlan hatalomként jelenik meg, amely aktívan pusztít, tudatosan követi gonosz szándékait. A két könyv képi világa is sokban rokon, a háborút fekete és szürke színekkel, tankokkal, fegyverekkel és a rombolás képeivel jelenítik

¹¹ von GLASENAPP, „Paradise...”, 28–29.

meg. José Jorge Letria és André Letria munkájában a háborút viszolyogtató állatok (kígyók, pókok, csúszómászók, dögevő madár), valamint egy arctalan egyenruhás ember is képviseli, az ukrán szerzők könyvében bombát dobó fekete kéz és tövises mérgező fekete virágok szerepelnek, melyek a háború útján teremnek. Mindkét könyv szövegében meghatározó a háború gépiesített, ipari jellege:

„A háború a fájdalmak gépezete, a gonoszság gyára.”¹²

„Feketén és fenyegetően, dörögve és nyikorogva görgött a város felé...”¹³

Hogy miért létezik a feltartóztathatatlan, illetve feltartóztathatlannak tűnő szörnyeteg, erre csak a spanyol szerzők könyve utal egyetlen mondattal:

„A háború becsvágyból, gyűlöletből és irigységből táplálkozik.”

Minden hasonlóság ellenére különbözik a két mű kicsengése. Míg a Letria-szerzőpáros könyve pusztán a háború szörnyűségét ábrázolja, és nem mutat kiutat, addig az ukrán szerzők könyvében három mesebeli kis alak szembeszáll a pusztítással, a fiktív Rondo város más lakóit is erre lelkesíti, és énekszóval, zenével, az éneklő színes virágok segítségével végül együttesen vissza tudják riasztani, majd semmivé tudják foszlatni a háborút.

A vizsgált könyvek közül kettő a 2010-es évek közepe óta Németországba érkezett fiatalok szíriai menekültek sorsával foglalkozik. Rieke Patwardhan *Zöldborsóleves-kutatócsoport, avagy hogyan nyomoztuk ki a Nagy nagy titkát* (*Forschungsgruppe Erbsensuppe, oder wie wir Omas großem Geheimnis auf die Spur kamen*) című gyermekkönyve a kiadói ajánlások szerint leginkább a 8 és 10 év közötti életkor igényeinek felel meg.¹⁴ A túlnyomórészt szimpatikus emberek alkotta családi és iskolai közegben egy Szíriából menekült kislány érkezése okoz izgalmakat, aki édesapjával együtt jött Németországba, és nem lehet tudni, hogy vajon az édesanya is csatlakozni tud-e majd hozzájuk. Lina, úgy tűnik, főleg jóindulattal találkozik a befogadó közegben, megtalálja a helyét az iskolában, és sikerül kapcsolódnia a kortásaihoz, a nyelvtanulással is jól halad. Kisvárosi társadalom veszi körül, ahol mindenki mindenkit ismer. Gyerekek által visszhangzott felnőtt mondatokon keresztül Lina és a barátai szembesülnek olyan előítéletes nézetekkel is, amelyek szerint a menekültektől semmi jóra nem lehet számítani. A kislány által átélt veszteségekre és traumatikus eseményekre (az otthoniakra éppúgy, mint a meneküléssel kapcsolatosakra) a szöveg csak finoman utal, nagyobb hangsúlyt kap a kitoloncolástól való félelme. A szíriai polgárháború képei csak a televíziós tudósításokról szóló néhány mondatban jelennek meg.

¹² José Jorge LETRIA és André LETRIA, *Der Krieg*, Midas, Zürich, 2022, oldalszám nélkül.

¹³ Romana ROMANYSCHYN és Andrij LESSIŰ, *Als der Krieg nach Rondo kam*, Hildesheim, Gerstenberg, 2022, oldalszám nélkül.

¹⁴ München, Knesebek, 2019.

A legfontosabb és az egész cselekményt meghatározó történet az, hogy a történetet egyes szám első személyben elbeszélő kisfiú nagymamája, miután Linával megismerkedett, egyre többet nézi a televízióban a szíriai eseményekről szóló tudósításokat, és ennek kapcsán újraéli saját gyermekkori traumáit. Mint a történet végére a gyerekek számára is kiderül, a nagymama a második világháború után, 9 évesen Kelet-Poroszországból menekült a családjával az NSZK területére, és a háborús események, a menekülés és éhezés mély nyomokat hagytak benne, amelyekről később nem beszélt a családjával. Lina sorsa olyan erővel hívja elő a nagymamában ezeket az emlékeket, hogy mentálisan teljesen összeomlik. A család végül elviszi őt pszichiáterhez, elkezdődik egy terápia, amelynek része, hogy a nagymama el fog járni egy olyan, egykori menekültekből álló körbe, ahol az idős emberek megoszthatják egymással és a beszélgetésekben feldolgozhatják traumáikat.

A német gyermek- és ifjúsági irodalomnak a 2010-es évek közepe óta visszatérő témája a generációk közötti párbeszédnek ez az esete, tehát a Kelet-Európából elüldözött egykori német menekültek (ma idős emberek) saját élményeiken alapuló fokozott érzékenysége és megértése azok iránt az emberek iránt, akik menekültként érkeznek Európába. Érthető módon elsősorban fiatalok menekültek szerepelnek a történetekben, nemcsak azért, mert ők azok, akikkel a célközönség azonosulni tud, hanem ez esetben azért is, mert azok a második világháború utáni német menekültek, akik ma még életben vannak, túlnyomórészt maguk is gyermekként élték át az akkori szörnyűségeket. A szakirodalom rámutat, hogy a mai menekültek sorsával való szembesülés sokaknál a valóságban is az elfojtott traumák, veszteségélmények és rettegés újraéledését hozza magával, az egészségügyi ellátórendszernek tehát feladata, hogy a pszichés gondozás megfelelő lehetőségeit biztosítsa a számukra.¹⁵

Peter Härtling *Djadi, a menekült fiú* (*Djadi, Flüchtlingsjunge*) című 2016-ban megjelent regénye az elsők között foglalkozott ezzel a témával. A könyv első kiadása *Regény gyermekek számára* (*Roman für Kinder*) alcímmel jelent meg, a további kiadásokban (2022-ben már a negyedik kiadás látott napvilágot) az „és felnőttek” (und Erwachsene) kiegészítéssel ellátott alcím már azt jelzi, hogy a szerzői és kiadói intenció szerint nem pusztán gyermek- vagy ifjúsági irodalomról van szó, hanem a könyv kb. 10 éves kortól kezdve generációkon átívelően minden érdeklődőt meg kíván szólítani.

A 2017-ben elhunyt Peter Härtling a német irodalom prominens alakja volt, aki 1970 óta gyermekek számára is írt. Gyermek- és ifjúsági irodalmi munkái a problémaorientált irodalom körébe tartoznak. Olyan nehéz, fiatalok is érintő társadalmi problémákat helyezett könyvei középpontjába, mint a fogyatékkal élők kirekesztése vagy az otthonról elszökő fiatalok sorsa. Az etikai normák iránt elkötelezett gyermekirodalmi munkái sorába illik a

¹⁵ Jana MIKOTA, „Krieg, Flucht, Verlust in der aktuellen Kinder-und Jugendliteratur. Wiederkehr des (trans-generational) Verdrängten?“, *Psychotherapie im Alter*, 3. sz. (2018): 303–312.

Djadi, a menekült fiú című könyve is, amely empátiát igyekszik ébreszteni az olvasókban a hányatott sorsú, szüleit az Európába vezető út során elvesztő, traumatizált szír gyermek iránt. A regény kicsengése szerint az integráció lehetséges, és annak támogatása a német társadalom erkölcsi kötelessége. A Djadit befogadó felnőttek között is van olyan, akiben a szír fiú története a saját, második világháború utáni menekülsorsának az emlékeit hívja elő,¹⁶ ez közös témája a *Djadinak* és Rieke Patwardhan fent tárgyalt könyvének. Härtling a köztes generációkat, a háború után születettek most aktív korú korcsoportjait megkerülve, a szír kisleányt egyenesen a nagyszülőkorosztály képviselői közé vezeti, ezzel is hangsúlyozva, hogy a háborút és üldöztetést megélt idősök fogékonyabbak a jelenkor szenvedéseire, mint azok a generációk, akiket a történelem megkímélt a traumatikus élményektől.¹⁷

A két könyvben közös, hogy a polgárháborús történeteket nem jelenítik meg közvetlenül, leginkább a menekült gyerekek viselkedéséből következtethetünk arra, hogy mit éltek át. Lina arca például a fájdalmas emlékek hatására merevvé válik, amikor egykori barátairól kérdezik a gyerekek, Djadi pedig lépten-nyomon a kanapé alatt keres menedéket, amikor valaki becsenget a lakásba, egy képeskönyvben látott vadász fegyverét látva pedig a „kalasnyikov” szót böki ki. A kisebbeknek szóló könyv azonban, az olvasók pszichés szükségleteire tekintettel, kevésbé megrázó helyzetben mutatja hőstét, mint a nagyobbaknak (és felnőtteknek) szóló mű. Linával ott van az egyik szülője, és a másik sem halt meg, bár nem tudható, hogy meddig tart, illetve végleges-e a tőle való elszakadás. Djadi mindkét szülőjét elvesztette, ráadásul maga is ott volt és ő is életveszélyben volt, amikor a szülei vízbe fulladtak. Hozzá tartozók nélküli fiatakorú menekültként az elhagyatottságnak és a rettegésnek sokkal súlyosabb állapotait élte meg, mint Lina. Härtling könyvének a végére éppen csak megkezdődik a fiúban a traumák és a gyász feldolgozása, míg Lina a történet végén már bizalommal néz a jövőbe – mindannak ellenére, amin keresztülment.

Mindkét menekült gyermek szereplő esetében egyértelmű, hogy háborús állapotok miatt hagyták el a hazájukat. Közös vonása a két könyvnek az is, hogy nem teszik fel azt a kérdést, hogy „a háborúk, amelyek hontalanná és menekültté teszik az embereket”,¹⁸ miért vannak. Semmilyen utalást nem tartalmaznak sem az okoknak és a felelősségnek a konkrét konfliktus kapcsán felmerülhető kérdésére, sem arra az általánosabb, történetfilozófiai jellegű kérdésre, hogy miért törnek ki újra és újra háborúk az emberek között. E két munka nem ezeknek a kérdéseknek a boncolgatását tekinti feladatának, hanem a háborúk okozta szenvedés hatását mutatják be a gyermeki személyiségre, ezzel igyekezve erősíteni a társadalomban a menekültként érkezőkkel kapcsolatos elfogadó hozzáállást.

¹⁶ Peter HÄRTLING, *Djadi, der Flüchtlingsjunge*, Weinheim, Beltz, 2016, 55.

¹⁷ Vö. MIKOTA, „Krieg...”, 304–307, 310.

¹⁸ HÄRTLING, *Djadi...*, 8.

Egészen másként nyúl a háború témájához egy német nyelven idén megjelent mű, mely az orosz–ukrán háborút tárgyalja.¹⁹ A könyv szövege ugyan semmilyen utalást nem tartalmaz arra, hogy fiatalok lennének a célközönsége, ugyanakkor nem tartalmaz semmi olyasmit sem, ami fiatalok általi recepciója ellen szólna, grafikai kivitelezése pedig kifejezetten az ifjúsági irodalommal rokonítja. E kettősség alapján a *crossover literature* kategóriájába sorolható, azaz azok közé a publikációk közé, amelyek felnőtt olvasókat, fiatal felnőtteket és a tinédzser korosztályt egyaránt igyekeznek megszólítani.²⁰ Szerzője német származású, az Egyesült Államokban működő újságíró, aki az orosz–ukrán háború első napjától kezdve hetente kommunikált egy ukrán és egy orosz ismerőseivel, és a könyvet e két értelmiségi naplójelleggel megszerkesztett beszámolóiból és reflexióiból állította össze. A könyv anyagának részletei néhány jelentős amerikai és európai napilapban is megjelentek, még mielőtt 2023-ban könyvként is napvilágot látott angolul, majd 2024 februárjában (a háború kitörésének második évfordulójára) németül a Random House Kiadócsoporthoz tartozó kiadó gondozásában.

Az oldalpárok egyikén mindig az ukrán újságíró, másikon az orosz művész nagyjából egy időben elhangzott vagy papírra vetett mondatai állnak. A minimalista stílusú képekkel kísért naplóbejegyzésekből kirajzolódnak a háború okozta mérhetetlen károk: a veszteségek, a szenvedés, a gyász, a szétzilálódott életek, az anyagi és kulturális javak pusztulása. Jól látható az is, hogy nemcsak az agresszió áldozatai szenvednek az oroszok háborújától, hanem azok az orosz állampolgárok is, akik nem tudnak és nem akarnak azonosulni a nemzetközi jogi megállapodásokat felrúgó rezsimmel. A könyvben megszólaltatott szentpétervári művész egyrészt retteg, hogy behívják katonának, másrészt úgy érzi, hogy az önazonosságát veszíti el a háború és a háborús propaganda révén, amelyeket szívből utál, de amelyek ellen érdemben semmit nem tud tenni. Az orosz kultúrához és nemzethez tartozás fontos eleme az identitásának, de 2022 februárja óta elsősorban szégyent, félelmet és tehetetlen dühöt érez, és nem tölti el semmilyen jó érzés azzal kapcsolatban, hogy ehhez a nemzethez tartozik. A felelősség kérdéséhez a két naplóirow számára nem fér kétség: mindketten egyértelműen az orosz vezetést, személy szerint pedig elsősorban az orosz

¹⁹ Nora KRUG, *Im Krieg. Zwei illustrierte Tagebücher aus Kiew und St. Petersburg*, München, Penguin Random House Verlagsgruppe, 2024.

²⁰ A könyvet a fiatalok számára ajánlott képregények között mutatták be a lipcei könyvvásáron: *Zum Träumen, Staunen und Lernen – Neue Jugendliteratur, Manga & Comics*, <https://www.leipziger-buchmesse.de/de/news/zum-traeumen-staunen-und-lernen-neue-jugendliteratur-manga-comics> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.). Nora KRUG hasonló kivitelezésű és hasonlóan komoly tartalmú 2019-es *Otthon* (Belonging/Heimat) című publikációját felnőttek és 16 éves kor feletti fiatal olvasók számára ajánlották. Utóbbi könyv 2019-ben és 2020-ban a Deutscher Jugendliteraturpreis (Német Ifjúsági Irodalmi Díj) jelöltjei között szerepelt. Vö. Hadassah STICHNOTHE recenzióját a gyermek- és ifjúsági irodalommal foglalkozó *Kinderundjugendmedien* című portálon: *Krug, Nora: Heimat* (Utolsó letöltés: 2019. 10. 18.) <https://www.kinderundjugendmedien.de/kritik/jugendroman/3261-krug-nora-heimat> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 01.)

elnököt tartják bűnösnek. Ugyanakkor az orosz férfi egy helyen általánosságban is szól a háborúk miértjéről: „Az országok azért indítanak háborúkat, hogy erejüket és fölényüket demonstrálják. Szerintem csak az ostobaságukat bizonyítják ezzel.”²¹

A szemlézett könyvek sorában utolsóként egy olyan könyvvel foglalkozom, amely az ezredfordulón jelent meg első ízben, de anyaga, további szövegekkel kiegészítve, 2014-től az interneten is elérhető.²² A felnőttek és gyermekek számára egyaránt író osztrák szerző, Martin Auer²³ szívügye a háborúkkal kapcsolatos nehéz dilemmák tolmácsolása a fiatalok felé. *A furcsa háború (Der seltsame Krieg)* című kötete 2000-ben „a békekultúra nemzetközi éve” alkalmából látott napvilágot, amelyet az ENSZ hirdetett meg.²⁴ A könyv korábban keletkezett és friss szövegeket, lírát és prózát egyaránt tartalmaz, de mindegyik témája az, hogy miért vannak háborúk az emberek világában.

A didaktikus történetek többsége példázat jellegű, a parabola műfajába sorolható. Valamennyi félreismerhetetlenül a mai emberek problémáival foglalkozik, még a történeti köntösbe öltöztetettek is, és a háborúk miértjére keresi a választ. Nem egy szöveg olyan gondolatkísérleteket játszik végig, amelyek tétje, hogy vajon képesek-e az emberek békésen együtt élni úgy, hogy közben elsősorban a saját javukat keresik, és meg is találják. A szerző a válogatás végére utószót illesztett, amelyben, a fikciós eszközöktől itt eltekintve, elmagyarázza, hogyan gondolkodik a háború és béke kérdéséről. A problémának 2002-ben önálló elméleti elemzést is szentelt, amely jelentős részben az ismertetett kötetben körüljárt gondolatokat bontja ki.²⁵ Martin Auer munkáit osztrák és német gyermekirodalmi díjakkal egyaránt jutalmazták.

A továbbiakban a kötetben megjelent egyik történetet ismertetem részletesebben. A történet címe *A kék fiú (Der blaue Junge)*,²⁶ valahol a világegyetem egy távoli bolygóján játszódik, ahol „talán” minden nagyon hasonlít a földi viszonyokra. Az ott élő emberek „talán” majdnem olyanok, mint mi, földi emberek vagyunk, azzal a különbséggel, hogy kékek, és be tudják csukni a fülüket, ha éppen nem szeretnének semmit hallani. A címszereplő egy nagy háború során elveszített mindent és mindenkit, amit és akit szeretett. Elveszítette a többi emberi lénybe vetett bizalmát és a kötődési képességét is. Nagyon vágyakozik arra, hogy újra szerethessen valakit, de nem mer senkihez (sem emberhez, sem állathoz) kapcsolódni,

²¹ KRUG, *Im Krieg...*, 123.

²² Martin AUER, *Der seltsame Krieg. Geschichten für die Friedenserziehung*, Smashwords Edition, 2014. (alternatív alcíme: *Geschichten zum Verständnis von Krieg und Frieden*) <https://www.smashwords.com/books/view/44289> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 05.)

²³ A szerző életrajzához és sokoldalú működéséhez lásd: <https://www.martinauer.net/> és <https://wordsworthborders.org/contributors/view/martin-auer/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 05.)

²⁴ Martin AUER, *Der seltsame Krieg. Geschichten für den Frieden. Mit einem Nachwort des Autors*, Weinheim und Basel, Beltz, 2000.

²⁵ https://www.martinauer.net/krieg_u_gen/Generationengerechtigkeit_und_Krieg.htm

²⁶ AUER, *Der seltsame...*, 7–14.

mert fél, hogy újra elveszítené a szeretett lényt. Olyasvalakit keres, aki halhatatlan, és így kockázatmentesen lehet szeretni, mert nem lehet kioltani az életét. Végül a távoli bolygó holdjára kerül, ahol egy idős ember távcsövön át figyeli a bolygón élő lényeket. Innentől együtt nézik őket, és azon tanakodnak, hogy vajon miért viselnek egymás ellen háborút. „– De hát miért háborúznak?” – kérdezi a fiú az idős embert, és ezt a választ kapja:

Hát, ezt én sem tudom. Talán azzal függ össze, hogy nem tudnak eleget egymásról. Hogy olyan sokan vannak és olyan bonyolult az életük. Hogy egyikük sem tudja, milyen következményekkel járnak a tettei. Hogy nem tudják, honnan kerül hozzájuk a hús, amit megesznek, és azt sem, hogy hová kerül a kenyér, amit megsütnek. Hogy nem tudják, kotrógép vagy ágyú lesz-e a vasból, amit kibányásznak. Hogy nem tudják, nem mások elől eszik-e el a húst, amit elfogyasztanak. Ha innen a távolból láthatnának rá önmagukra, talán sok mindent inkább megértenének.

– Akkor meg kellene nekik mindezt mutatni – mondta a fiú.²⁷

A történet végkicsengése visszafogott optimizmust tükröz: a kék fiú ott maradt a holdon az idős emberrel, és nagyon hosszú ideig tanulmányozta a bolygólakókat a távcsövön keresztül. „És egy napon talán visszarepült a bolygóra, és elmagyarázta az embereknek, hogy mit csináltak rosszul.”²⁸

Martin Auer háború és béke kérdéseit feszegető írásai (a fikcionálisak éppen úgy, mint az esszé jellegűek, a történeti és politikai témákkal foglalkozók éppen úgy, mint a fantázia alkotta világokban játszódó, gyermekekhez szóló történetek) valami hasonlóra törekednek. Arra hívják az olvasót, hogy reflektáljon az emberek közötti történésekre – azokra is, amelyeknek a részese –, nézze meg őket elfogulatlanul az értelem fényénél, gondolkodjon el a cselekedetek következményein, és így válasszon olyan elveket a maga számára, amelyekhez az életét igazítja. Ez a felvilágosodás örökségét képviselő, tabutörésektől sem visszariadó gondolkodásmód óvatos optimizmusra ad okot: amennyiben lehet reménykedni abban, hogy az értelem képes alakítani az emberi viszonyulásokat és viszonyokat, „talán” egyszer a háborúk is visszaszorulnak majd a világban.

²⁷ *Uo.*, 13.

²⁸ *Uo.*, 14.

Összegzés

Az áttekintett hat, német nyelven megjelent gyermek- és ifjúsági irodalmi vagy felnőtteknek és fiataloknak egyaránt ajánlott alkotás a háborút egyöntetűen borzalmas dologként mutatja be. Az ábrázolások ugyanakkor nélkülöznek mindenfajta naturalizmust. Elsősorban azzal foglalkoznak, hogy mit tesznek a háborúk az emberekkel, és kerülnek ki az, hogy magukat a fegyveres akciókat részletesen megmutassák. Célközönségük eltérő életkori sajátosságainak megfelelően különböző mértékben enyhítik az olvasóknál várható negatív pszichés hatásokat. Életigenlő beállítottsággal, kedves-színes mesealakokkal, biztonságérzetet nyújtó, intakt családi, iskolai és lakóhelyi környezet ábrázolásával, vicces, játékos elemekkel a 10 év alatti korosztálynak szóló könyvekben; aforisztikus, parabolisztikus szövegalkotással, erősen szimbólumokra építő képi ábrázolással az idősebbeknek is szóló munkákban. Konkrét háborús konfliktusok politikai okaira egyedül Nora Krug elsősorban felnőtteknek szóló, de a 16 év feletti fiatalokat is megszólító műve utal. A háborúk okaival általánosságban csak Martin Auer utolsóként tárgyalt kötete foglalkozik. Valamennyi munka az empátiára és az értelemre apellál, és hű marad a német gyermek- és ifjúsági irodalom pacifista hagyományaihoz.